

Բայց կէտէ ջրանցքի գործը մասնաւոր ընկերութեան ձեռքը ընկնէր, որ և կը պարտաւորէր բնակիչներին աւելի թանկ վճարել ջրի համար, կէտէ տարեկան 75 ֆրանկ վճարելու տեղը, Փարիզի բնակիչը, ստանալով իր ջուրը մասնաւոր ընկերութենէ, ստիպւած լինէր վճարել 80, 90, 100 ֆրանկ,—միւրեւայդ աւելորդ արած ծախսերը նա չէր պահանջել իր ուրիշ պետքներէ, չէր զրկել իրան պարան մօտ, այսինքն զինուոյ և այլն...

Ջրի գործը այնպիսի մի ձեռնարկութիւն է, որ ջրանցքը շինելու և ջուրը քաղաքի մէջ բաժանելու վրա ահազին ծախսեր անելուց յետոյ, դարձեալ չէ կարելի առաջին հարկաւորութեան մի սկիզբը շուտ լուծեալն առարկայի պէս թանկ ծախել...

Մենք կարծում ենք, որ պ. Բիւպիւից յայտնած արգելքը քաղաքային վարչութեանը ջրի գործը յանձնելու,—ինքն իրան կը վերջնական կէտէ քաղաքային վարչութիւնը մի ներքին քաղաքային փոխառութեան անէ:

Այս առարկայի մասին դարձեալ կը խօսենք:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՐ ԳԻՒՂԱՅՈՒ ՎԻՃԱԿԸ

Գիւղական աղգարանի միջոցով կազմուած անտառային մեր ժողովրդի մեծ մասը և մի և նոյն ժամանակ նա ամենից աւելի կարօտ է օգնութեան: Թէ երկրագործութեան և թէ միւս արհեստների մէջ նա գործ է դնում մի և նոյն գործիքները և նախնական սովորութիւնները, որոնք քանի մի դար շարունակ որդւոյ որդի աւանդուելով հասել են նորան: Այն բաները, որոնք կատարելու համար Եւրոպային օգուտ է քաղում բնութեան ուժերից, հայ-մշակը անում է միայն իւր դառն աշխատանքով իւր երեսի արհեստը: Բայց այդ դեռ բաւական չէ. մի բան արդիւնաբերելուց յետոյ հարկաւոր է նորան վաճառել՝ գիւղացին չունի այնքան կարողութիւն, որ իւր բերքը տանի ուղղակի նորա գործադրութեան կենդանւոր, և եթէ ունենայ էլ, միւրեւայդ ձեռնարկ կը լինի արդ բանը ամէն մի անհատին առանձնապէս, եթէ աչքի առաջ ունենանք ժամանակը և ծախսը:

Մեր արօրը շատ փոքր զանազանութիւն ունի այն արօրից, որ նկարագրում է Լուսնային պատմարան Պլինիոսը: Իսկ նա ապրում էր Քրիստոսի ծննդից առաջ:

Նապարհի ծախսը, որ նա պէտք է դրա համար գործ դնէ: Ուրեմն, նորան մնում է կամայական ընդունել միջնորդող վաճառականի պայմանները, որ ունենալով փոքր ի շատէ դրամագույն, հաւաքում է մի ամբողջ կամ մի քանի գիւղերի բերքերը, և որի համար այդպիսով անգղալի է դառնում ծախսարհի ծախսը: Երեսակայինք այժմ մի գիւղացու դրութիւնը, որ աշխատանք, փող, ժամանակ գործ դնելուց յետոյ շատ անգամ ստիպուած է լինում իւր բերքի համար այնքան ստանալ, որ հազիւ թէ բաւական է լինում նորան իւր ծախսը ծածկելու, այն միջոցին երբ նա յոյս ունէր դրանով ամբողջ ձեռք իւր բնականը կերակրել:

Բայց դրան էլ երանի է տալիս գիւղացին իւր այնպէս անուանեալ անյաջող տարիքում, երբ կամ կարկուտը կամ հեղեղը կամ եղեմն (inondation) և կամ այլ պատահարներ անակնկալ հարուած են տալիս նորա անտեսական դրութեանը, այնպիսի հարուած, որից ուղղակի համար շարունակ քանի մի յաջող տարիք են հարկաւոր նորա համար: Ինչ է լինում նորա վիճակը այդպիսի դեպքերում: Նա կամ ստիպուած է լինում իւր երկիւղի ձեռքը բռնած մուրացկանութիւն անել և կամ գիւղի մի որ և իցէ փողատիրոջ, յուսալով վերականգնել սորա օգնութեամբ իւր կորած բաղքը: Բայց հազիւ թէ վերջինս աւելի լաւ է լինում, քան թէ առաջինը. գիւղացին բոլոր ընտանիքով դառնում է փողատիրոջ ստրուկը, սարկութիւնը թէպէտ վերացած է օրէնքով, բայց նորան յառաջ է բերում կարիքը: Անձաբացած ստիպուած է լինում նա ընդունել փողը մեծ տոկոսներով, առաջուց (յայտնի բան է կէս գնով) վաճառել յաջորդ տարուայ բերքը, ամէն անգամ վիզը ծռել վաշխարուի առջև և ամէն բանում, որ նորան է վերաբերում, կատարելով հպատակութիւն ցոյց տալ նորան: Այդ տեղից ծնվում է նորա մէջ այն հակումը, որ համարեա ընդհանուր սեփականութիւն է այդ ամբողջ դասի համար, այն է միշտ վիզը թեքել և ստորանալ հարուստի առջև: Այսպէս վարելու հնար չունի նա: Հազիւ են պատահում այնպիսի եր-

նա տեսել եմ շատ գիւղացիք, որոնք քաղաք գալով, սովորութիւն ունեն գլխարկը վեր առնել և զլուխ տալ ամէն մի փառաւոր հաջնուած մարդու, ծանօթ թէ անանթի: Երբ ես մինչին հարցրիք պատճառը, նա պատասխանեց, «Աղա մարդ է, ինչ վնաս կայ, խնջալիս քարը ի՞նչ մեր ընկնի»:

Բարի խաւար քուչէքը լուսաւորելով՝ նրա բնակիչներին մարտը ջուր խնցնելով, և առողջապահական կանոնները պահպանել տալով—ամենաապրաքանիկ նեղանքներ կատարեալ, ասում եմ—ես անգէտ հայ-ֆիլիսոփաստ... Առաջին լուսաւորումը փողոցներում, զոգութիւն քիչ կը լինի, երկրորդ՝ առողջ պայմաններով ապրելը, մեծելների թիւը կը պակասացնի, (յայնժամ ողբում զձեզ հայոց չոգեորակները և մղձիւք...) և երրորդ՝ խելքահիւանդների թիւը կաւելանայ, ինչպէս որ ասում է Լուսնորդը... Ես վերջինը (հաւարարի գծերի աճելը և բազմանալը...) ամենատիրոջ մտածողութիւններ է դարձնելով իմ խելագատակի մէջ. Ես կասկածում եմ, որ էդպիսի պատահարից՝ Նաֆթուլի Գեղին-Տեմրանի (III) ուսանողաց թիւը այնքան շատանայ, որ էդ տարօրինակ ճանաչանի մարդասէր վերակացուաց (պարտաւոր ֆէլզիւրաց և ծառայից) ողորմած բազուկները դադրեն, ամբողջ օրը հէնց մի գլուխ շատ մօրակեկուց... Ի հարկէ, թէն էդ զլուսաւոր ֆէլզիւրների (III) առողջ բազուկների յօդանիլը, ամենամեծ քամաղտութիւն է մեր հասարակութեան համար, (I) բայց հատուտ համոզուած եմ, որ դրանց ծանր պաշտօնի էդ դառնութիւնը միշտ և ամենայն ժամանակ, հիւանդի տէրերը կաւորուեն քաղաքացիներ մի գլուխ շաքարով... Ես միայն մի բանից եմ վախենում, թէ տէրը մի արտագէ, եթէ դադի և ջրանցքների հարցով դրամագուծ «Անանուս ընկերութեան» անգամ միջոց մէկն ու միւր փափագի էդ ճեմարանի մէջը մտնելու... այն ժամանակ, ի սուգ և ի տրե-

րութիւն մեր հասարակութեան (I)—այլ ես տեղ չը լինի դրանց համար...

Անպատճառ չի լինի, քանի որ մեզանում, մեր այսպէս անուանուած princes de la bourse հետեւների տուած համակրութիւնը՝ այդպիսի հասարակական դէպքերում, հազիւ թէ համեմատուի ասումի 1/10 մասի հետ: Զը գիտեմ, դուք ինչ կարծիք ունէք դրանց մասին, միայն շատ լաւ իմանում եմ, որ եթէ ձեզ պատմում թէ ինչ ընթացք տուիք բուն քաղաքի (հաւարարը քաղաքի մասը չէ, նա թիֆլիզի խորդ որդին է...) զանազան մասերը գաղով լուսաւորելու և ջրանցների շինելու հարցին, խելոյն կը հարցնէք ինձ, յետոյ, Բանն էլ էդ յետն է պարմենք...

Ամէնից առաջ ասինք քարի կրակի պէս ոգեւորուիք—ու ի հարկէ, ողորուեցանք: Եետոյ էլ ասինք «մի մասնաժողով կազմենք»—որը խելոյն կաղմիցենք: Գատեցինք, հաշուեցինք, չափեցինք, ձեռնեցինք, վիճեցինք, համաձայնեցինք, հաշտուեցինք, էլի հակառակեցինք, մինչի որ, հազիւ թէ էդքան կռիւալուց յետոյ—մի մեկ անգամ չը ծընցեցինք... թէն, (պէտք է խոստովանուած...) որ մի փոխարէն «Անանուս ընկերութեան» հետեւալ բեռնաւորութիւնը, մարտը ջուր խնցնել, թէն շատ լաւ բաներ է, բայց որովհետեւ փողը եւ առաւել պատեալանագոյն է քան զանանայն առողջապահական միջոցները, և որովհետեւ առանց փողի, առանց զոհաբերութեան (ընդ ամենայն ծագն աշ-

խնդի բացառութիւններ, որոնք կարողանալին այդպիսի ծանր տոկոսների ու պայմանների մէջ դարձեալ ողբի կանգնել, սովորաբար նոքա աւելի և աւելի խրվում են պարտքի մէջ և վերջապէս հասնում են այն հետեւներին, որ մի օր խլում են նորա մի կտոր հողն էլ, տունն էլ, գոյքն էլ, հողագործական գործիքներն էլ և նա դարձեալ ստիպուած է լինում դուռն դուռն ընկնել ողորմութիւն խնդրելու:

Այսպէս ժամանակ մենք նայեցինք գիւղացու վերայ իբրեւ արդիւնաբերողի վերայ: Պակաս վատթար չէ նորա դրութիւնը, եթէ առնենք նորան իբրեւ գործադրող կամ սպառող: Ճշմարիտ է, նորա կեանքը այնքան խելձ և սահմանափակ է, որ առաջին հայեցումով կարելի է դարմանալ, թէ ինչ առանձին հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Աղքատիկ, խոնաւ, շատ անգամ գեանափոր խրճիթ, հին պատառոտած շորեր և ըստ մեծի մասին բանջարեղէնից կամ ցամաք հացից բաղկացած կերակուր,—ահա նորա բոլոր ապրուստը, էլ ինչ հաշիւ կարող է լինել այդտեղ: Բայց թող ներուի մեզ ասել, որ այդ աղքատիկ ապրուստն էլ գիւղացուն համեմատաբար աւելի թանկ է հստում, քան թէ հարուստին իւր ձու ու շաւղ կեանքը: Գիւղացին չունի դրամագույն, որ իւր անհրաժեշտ պիտոյքը մեծ քանակութեամբ, կամ ինչպէս ասում են յոմալ, «առնի իւր անգում» նա չի կարող առնել առաջին կամ երկրորդ ձեւերից, որովհետեւ այդ էլ կարելի է միայն մեծ քաղաքներում, և դորա համար հարկաւոր է նորան ծանապարհորդութիւն անել, մանաւանդ որ քաղաքի վաճառականները, որոնք, եթէ կարելի է ասել, հոռով ծանաչում են օտարականներին, իւրեանց բոլոր ջանքը գործ են դնում նորան խաբելու, այսինքն վատ ապրանք տալու և թանկ վաճառելու, համարելով այդ թէ ծառարարութիւն և թէ օգուտ իւրեանց գրպանի համար: Ուրեմն գիւղացին ստիպուած է գիւղի թափառող մանրավաճառներին (շարի), որոնք իրանք էլ կտոր կտոր առնելով կամենում են թէ ապրանքի գինն ու ծանապարհի ծախսը հանել և թէ շահ ստանալ, ուստի և երբեմն հանգամանքներին նայելով, մինչին տան գին են պահանջում:

Այս պատկերը, որ ինքն ըստ ինքեան շատ անվերաբար է, հետզհետէ աւելի վատթարանալու է, որովհետեւ մի յայտնի, նկատուած իրողութիւն է, որ առաջին հարկաւորութեան իրերը օր ըստ օրէ աւելի թանկանում են:

Խորհի որ հարցնէք... էդպիսի բաները իրագործելի չեն, վաճառող, բան էն կը լինի, եթէ էդ բոլոր մտքերը՝ ծախքը—դրադ դնենք, ձեռքս կըտրենք,—տաղ անենք, մինչի որ, էդպիսի երեւոյթները հասած խորամի պէս ինքը մեր բերանը ընկնի: Իսկ առ ժամ

Է՛լ չը ստուկես
դարձեալ զրգայ
եռնջա կուտես

ասելով՝ մէկ մէկու non possumus պատասխանել...

Մեր հասարակութեան non possumus-ը, բայց զիտեք արդեօք, թէ՛ ինչ բան է: Շօր չէ—որ հագնէք, Գօտիկ չէ,—որ հեղ անէք, Շապիկ չէ—որ փոխէք, Կօշիկ չէ—որ մաշէք:

Մեր non possumus-ը մանաւանդ է հիւանդ չաւաճակ երեխի կապրիզին, խնձոր գուղեն,—չէ, ճանձ գուղեն,—չէ, Մեղր գուղեն,—չէ, Շաքար գուղեն,—չէ:

—Բաս ինչ գուղես,
—Ես ուզում եմ անքայ...

Այս պարուններ մենք շատ վատ ենք տընքում... Գիցուք թէ՛ ինձ նման մի քանի անխելք մարդիկ մնացած խելքն էլ հաց ու պանրի հետ ուտելին, ու մեր հասարակութեանը՝ ինչպէս մի հիւանդ երեխի, խնձորի տեղ—ուսում, տանձի տեղ—թատրոն, մեղրի տեղ—գիւղական անտեսութիւն, չաքարի տեղ—ընթերցարան, անհատի իրաւունք, սոցալական ընկերութիւն, օրինաւոր վաճառա-

Ինչ է սորա հետեւները: Ժողովրդի աւանդ և աշխատող մասը ապրում է շատ նեղ ու ճնշուած դրութեան մէջ և հազիւ կարծիր օր տեսնում իւր կեանքի մէջ. նա ապրում է միայն ֆիզիքապէս, գուրկ մնալով բոլորովին մտաւոր կեանքից, շատերը, թանկով ընտանիք, տուն ու տեղ, հեռանում են դէպ ի հեռաւոր մեծ քաղաքներ և օրամեկ կուխեմք կամ բեռնակրութեամբ պարապելով վերջացնում են այնտեղ իւրեանց կեանքը վերջապէս, որ աւելի ցաւալին է, գիւղացի աշխատում է ամէն միջոց գործ դնել, որ քանի շահի փող հաւաքի և իսկոյն վաճառականութիւն սկսի դրանով: Վերջինս մենք անուանում ենք աւելի ցաւալի, որովհետեւ մի ազգ, որ ամբողջապէս բաղկացած է վաճառականներից, չունի հարազատ կենդանական ոյժ իւր մէջ. նա կազմում է միայն մի միջնորդ դաս, որի գոյութիւնը անհասկանալի է առանց արգիւնաբերող և գործադրող դասերի գոյութեան. սոցա փոխադարձ յարաբերութիւնը կազմում է նորա միակ կենսական միջոցը, որ իսկոյն կը կարուկեք գոյանից մինը չը լինի:

Այս անգամ բաւականանում ենք միայն նկարագրելով գիւղացու անմխիթար դրութիւնը, օգուտ քաղելով զլուսաւորապէս «Մեր շախի» գուտաւորան թողթաղցութիւններից և ներքին տեսութեան քանի մի յօդուած. ներքից: Յաջորդ համարներում կ'աշխատենք զոյգ տալ, թէ ինչ հնարներով կարելի է օգնել նորան:

Ն. Լ.

ՆԱԿԱԿ ՕՐԷՍԱՅԻՑ

Շվեյցարի և Մօրի ընկերութեան մէջ, վերջինք արդէն չը կայ, իսկ առաջինը մասնակցում է ընկերութեան մէջ իր անուանով միայն: Բայց առհասարակ ասում են, որ նրանք ոչինչ դրամագույն չունեն: Այ մի կապալաւու չէ համաձայնում նրանցից աշխատանք վերցնել, երկուք քաշելով վաճառութեան անձնութիւնից:

Երանք պարտաւորվեցան 2 տարւոյն ընթացքում մեր քաղաքում ջրանցք դրուի բերելու, բայց ահա երկրորդ տարին վերջանալու վրա է արդէն, և հաշիւ աշխատանքի մի տասնորդ մասը չիւրված է: Կօտորակտի գործութեամբ պայմանաժամի յետաձգումն 6 ամսով տրվում է, բայց 49 տարւոյն կօնցէտախալից 6 տարին հանվում է: Իսկ այնուհետ ջրանցքը, թէն չը վերջացած, քաղաքի սեփականութիւն է դառնում և կօնցէտախան ոչնչանում է (պակայն 4 ամիս ժամանակ տրվում է ինձ ջրանցքի մասերը կրկին հաւաքելու):

Պատճառ մասնաւոր նամակից Թիֆլիզի ջրանցքի և Շվեյցարի և Մօրի ընկերութեան առիթով:

Կանութիւն, ճիշդ հաշուաւորութիւն. ժողովրդական գրեանք, և այլ էսպիսի հիւանդի դրութեանը յարմար բաներ առարկարկելին: Իսկ չի կըտրում թէ հասարակութիւնը դրա համար մեր ճակատը համարուէր...

Երբովումս ձեզ պարուններ էս գիւղացու իմ ֆէլիստեական դազգաճով, կարգով սարգով, զրչով ու թանաքով, երկու հատ սաղ, բայց մի հատ կոտրած ալիստով, չորս օր շարունակ փայտից խուրով վաւարանով, ճեղքած հալիւլով, իմ սաղ օրը ոչինչ չը կըտրէ կատուով, մին քանի գրեքով, իմ չարքալ զրոթիւնով, վերջապէս երեք ամուսայ վարձը դու չը վճարած սենեակով... պ. Մատուրանցի մազաղիւնից առած պատուական լամպով, և նրա մէջը գտնուած պ. Միրզոյանցի ծախած անպիտան նաֆթով, որ հասարակութիւնը—այս կը պատասխանի, ամէն մի ցաւակցութեամբ յայտնած առաջարկութիւններին օրն էք կամենում մեզանից: Կազէք ձեր գրականական չրջանում, և միջ խառնվի մեր գործերում: Գուք միտք էք փնդուում—մենք փող: Ձեզ համար երկար գովաւանական յօդուածներ, կրիտիկական հայացքներ, գիտնականների յարգանքը, իսկ մեզ—եղ ու փաւ: Գուք հարեցէք աղնիւ ձգողութիւններով և նըպատակներով: Իսկ մենք, ձեր էդ բոլոր առաջարկութիւնները վերա—կը գնենք մեր veto-ն, կը մնանք մեր statu quo-ի մէջ, և կարգաբայնեց մեզ non possumus պատասխանով: Ի սէր Աստուծոյ, չը նախանձինք մէկ մէկու: Մենք կուտենք, կը խմենք, կը կուլենք, իսկ մերք ի վերջոյ կուտ և տաք կը մնանք, իսկ դուք—գրեցէք, ճիւ-

